

ІННОВАЦІЇ ЯК СТРАТЕГІЯ ВИХОДУ З ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ: ПІДХОДИ І ПЕРСПЕКТИВИ

This article examines the factors of a global crisis and international experience of leaving the crisis behind by the example of international organizations and different countries, and the role of innovations and high technologies in achieving the international development system in the context of globalization.

Поглиблення глобальної фінансової кризи зумовило активізацію діяльності міжнародних організацій та урядів провідних держав світу щодо пошуку шляхів подолання кризових явищ та перспектив подальшого позитивного розвитку як міжнародної системи загалом, так і окремих політичних акторів світу. Численні аналітичні дослідження (А.Грінслена, Д.Сороса, Р.Скідельські, Д.Лахмана, В.Лапкіна, Ю.Пахомова, В.Новицького, В.Шевчука, О.Крутських, І.Макаренко та ін.) про теоретичні і практичні підходи до з'ясування сучасного стану світової системи та тенденцій її трансформації з урахуванням кризових явищ констатують, що глобальна фінансова криза зруйнувала численні теоретичні моделі так званого «сталого розвитку», які уособлювали неоліберальний світовий порядок, вплинула не тільки на фінансовий сектор глобальної економіки, а й на політику і соціальну сферу, міжнародні відносини, на теорію і практику міжнародних знань [1].

При цьому основна увага у дослідженні звертається на таку особливість міжнародних відносин кінця ХХ початку ХХІ століття, як пріоритетність економічного чинника у міжнародному співробітництві і відповідно інтелектуальної і моральної кризи економіки. Як зазначає російський експерт В.Лапкін, глобальна потужність великих транснаціональних корпорацій і монополій потребує інституціонального контролю з боку адекватних за своїми можливостями глобального представництва суспільних структур, що може стати своєрідним імперативом виходу з сучасної кризи. Головним дослідником визнається той факт, що ініційована кризою еволюційна трансформація зумовлює якісно новий стан глобальної системи у всьому розмаїтті глобального розвитку – фінансово-економічного, соціально-політичного, міжнародно-правового, оскільки світ швидкоплинно трансформується. У світі системно стійким, підкреслює В.Лапкін, залишається процес еволюційного ускладнення, тобто подальшого поступу через кризи. Характер таких криз, на думку вченого, корелюється з еволюційним ускладненням системи: більш розвинуті системи мають додаткові можливості управління конфліктами і кризами, що обмежує їх руйнівний потенціал акторів переважно завданнями переходу системи на оновлений режим прогресу. Разом з тим під час такого ускладнення формуються нові виклики, змінюється характер і природа криз, що стимулює конкуренцію і, як наслідок, оновлення суб'єктів лідерів світової системи. Такий підхід уможливорює інший розгляд кризових процесів передусім з погляду глобальної політики, оскільки саме в її межах визначаються домінуючі тенденції та вирішуються основні проблеми світового розвитку [2].

Визначаючи політичні проблеми сучасного світового порядку, зарубіжні і вітчизняні фахівці вказують на глобальні тенденції щодо домінування однополюсного світу з глобальним домінуванням США і підкреслюють, що саме монополія

* доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

США у фінансовій сфері спричинила глобальну кризу міжнародної системи. Можна вважати, зазначається у дослідженнях, що США за останні десятиліття стали ключовим рушієм глобального розвитку, головним світовим споживачем і головним об'єктом інвестування, а також головним світовим боржником і головним розпорядником ресурсів технологічного розвитку. Саме така роль США зумовила обмеження доступу інших країн до кредитних, сировинних, технологічних ключових ресурсів, і, як наслідок, глобальна поляризація стала головним викликом для розвитку світу і поглибила глобальну кризу.

Одним з напрямів виходу з глобальної кризи та подальшого цивілізаційного розвитку дослідники вважають інноваційну діяльність, яка може забезпечити економічний добробут, формування нової моделі відносин між державами на глобальному рівні з урахуванням багатогранної ключової ролі науки і високих технологій, зокрема, становлення інклюзивного і орієнтованого на прогресивний поступ «суспільства знань», в якому для кожної держави будуть створені умови щодо використання високих технологій з метою прискорення модернізації сучасної економіки. Неодмінною умовою інноваційного розвитку є забезпечення взаємодії між усіма складовими життєдіяльності держави і суспільства, поєднання економічних змін та інформаційних ресурсів як головних чинників глобального поступу.

Кардинальні зміни в геополітичній ситуації на всіх рівнях взаємодії акторів міжнародних відносин спричинили трансформацію стратегій забезпечення національних інтересів, виявили нові інноваційні аспекти міжнародного співробітництва. Аналітичні дослідження тенденцій глобального розвитку 2015, 2020, 2025, 2030 рр., міжнародні стратегії і програми WSIS (формування глобального інформаційного суспільства, тобто суспільства, заснованого на знаннях), резолюції ГА ООН «Про роль науки і техніки в контексті міжнародної безпеки і роззброєння», конвенції та директиви європейських міжурядових організацій про кіберзлочинність, безпеку Інтернет та інтелектуальній потенціал підтвердили визначальну роль науки і технологій в економічному зростанні окремих держав і світу в цілому, виявили залежність індексу глобалізації країни від рівня її технологічного розвитку, впливу інновацій на місце держави в світовій ієрархії [4].

Роль інноваційної діяльності для досягнення розвитку в контексті глобалізації було підкреслено на Генеральній Асамблеї ООН (2006), коли було обговорено доповідь генерального секретаря про роль міжнародних стратегій для поглиблення знань і прискорення модернізації світової економіки. У доповіді наголошувалося, що необхідно сприяти інноваційній діяльності на рівні міжнародних організацій та національних держав передусім у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій за умови, що політичні лідери сприятимуть впровадженню інноваційних стратегій [5].

Світове співтовариство усвідомлює, що інноваційна економіка стала ключовою складовою постіндустріального прогресу, стратегічним ресурсом (у розвинених країнах новітні удосконалені технології, високотехнологічна продукція та устаткування на основі інноваційних рішень складають від 70% до 85% ВВП), загально визнаною тенденцією розвитку в довгостроковій перспективі. Так, за індексом глобалізації та інноваційного розвитку перші місця в світовій ієрархії посіли, крім визнаних лідерів, Сполучених Штатів Америки, Японії, такі країни, як Ірландія, Сінгапур, Індія, Китай, Малайзія, Таїланд, В'єтнам, Об'єднані Арабські Емірати, в яких індустрія високих технологій стала пріоритетною галуззю виробництва та споживання. Високотехнологічна індустрія, з одного боку, спричинила жорстку конкуренцію на світовому ринку інтелектуальної власності, в першу чергу США, країн Європи та Японії (ноу-хау, наукоємна та науково-технологічна продукція), а з іншого – стала важливою тенденцією реалізації геополітичних інтересів розвинених країн, інструментом забезпечення зовнішньої політики. Серед високих технологій, які визначають статус держави у науково-технологічному співробітництві, аналітики виділяють інформаційно-комунікаційні, біо-, нано- та ене-

рогенеруючі технології, які характеризують наукову думку кінця ХХ – початку ХХІ ст. і на перспективу до 2050р. (до речі на дослідження і комерційне використання нанотехнологій уряд США виділяє щорічно 1 млрд. дол., фінансує комерційний розвиток «розумних» матеріалів та нових технологічних рішень у сфері ІКТ [6].

Інноваційна політика Європейського Союзу зумовлює формування інноваційної економіки, у якій наука і знання стають передумовою для розвитку технологій, а визначальними характеристиками виступають інформатизація та інтелектуалізація, що впливають на економічний розвиток регіону та конкурентоспроможність ЄС на міжнародному рівні. В ЄС за останнє десятиліття відбулися значні зміни в інноваційній політиці і механізмах стимулювання інноваційної діяльності як на міжнародному рівні, так і в межах окремих країн і регіону загалом. Розширення ЄС стимулювало розробку нових напрямів інноваційної стратегії Європи, в якій головну роль відведено інституціональним перетворенням, які стосуються наукоємних експортних виробництв і сектору послуг, визначаються становищем країн ЄС на світовому ринку.

Інноваційна політика – одна зі складових стратегій організації та її членів, які здійснюють заходи, спрямовані на розвиток інновацій, що включають забезпечення взаємозв'язку щодо всього циклу створення та реалізації інноваційного продукту. Інноваційна політика ЄС включає класичну підтримку досліджень, стимулювання процесів обміну між наукою та економікою, а також формування рамкових умов, сприятливих для інновацій. У Римському, а потім й у Маастрихтському, Ніщцькому та Лісабонському договорах було поставлено завдання забезпечити міжнародну конкурентоспроможність ЄС з урахуванням того, що ЄС як наднаціональна закрита організація повинен бути здатним до конкурентної боротьби з промисловими співтовариствами інших регіонів світу [7].

Одними з перших нормативно-правових актів Європейського Союзу, які на офіційному рівні закріпили інноваційну стратегію, були «Зелена Книга про інновації» 1995 р. та «Перший план дій в сфері інновацій» 1996 р., які визнано програмними нормативними документами, що визначають перші спроби Європейської Комісії розробити інноваційну політику Європейського Союзу. Так, у «Зеленій Книзі про інновації» сформульовано основні напрями політики ЄС в інноваційній та науково-технічній сферах, визначено шляхи подолання кризових явищ, запропоновано розвиток прогнозування і технологічного моніторингу, посилення комерціалізації досліджень, з'ясовано перспективи інновацій з урахуванням стимулювання інноваційної діяльності тощо. Ці документи у подальшому сформулювали «Перший План дій в сфері інновацій», де було визначено вектори інноваційного розвитку та відповідні механізми як на рівні Співтовариства, так і на рівні держав-членів ЄС [8].

У контексті «Зеленої книги» інноваційна стратегія розглядається як чинник, що позначає успішне виробництво, впровадження та експлуатацію нововведень в економічній та соціальній сферах, як нові шляхи вирішення проблем модернізації промислових галузей та життєдіяльності суспільства. Зокрема, до інновацій віднесено біотехнології, комунікації, більш відкритий доступ до ноу-хау, нові маркетингові методи (банківське обслуговування), поліпшення умов праці, безпечніші для навколишнього середовища технологічні методи, ефективне комунальне обслуговування та ін.

Загалом, інновацією визнається: а) покращення та розширення діапазону продуктів, послуг та пов'язаних з ними ринків; б) застосування нових методів виробництва, пропозиції та збуту; в) уведення змін в управлінні, організації та умовах праці, в підвищенні кваліфікації робочої сили, тобто, у «Зеленій книзі» поняття «інновації» сформульовано як трансформація ідеї в ринковий продукт чи обслуговування, в новий або покращений виробничий процес, або в новий метод соціальної послуги.

У Регламенті № 294/2008 Європейського Парламенту від 11.03.2008 р. «Про створення Європейського інституту інновацій та технологій» інновації розглядаються як процес, у тому числі його результат, за яким нові ідеї відповідають суспільним або економічним інтересам та породжують нові продукти, послуги або моделі підприємств чи організацій, що здатні створювати нові ринки або успішно функціонувати на існуючих.

Основною ідеєю повідомлення Європейської комісії «Інноваційна політика: вдосконалення підходу Союзу в контексті Лісабонської стратегії» є заохочення і стимулювання можливостей інноваційної політики ЄС з огляду на те, що відбулась еволюція концепції інновацій — від лінійної моделі, висхідним моментом якої є науково-дослідна або дослідницько-конструкторська розробка, до системної моделі, згідно з якою інновації зумовлюють взаємодію між індивідами, організаціями та їхнім операційним середовищем. Вагомим наслідком еволюції концепції інновацій в ЄС став перехід від предметного розуміння інновацій до розуміння інновацій як системного процесу, що охоплює не тільки діяльність розробників нових продуктів і технологій, промислових підприємств, які їх впроваджують у виробництво, але й діяльність суб'єктів інноваційної інфраструктури. Таким чином, інноваційний напрям політики розвитку ЄС спрямовано на її відповідність системній моделі інновацій, на соціально-економічну консолідацію територій, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та модернізацію індустрії.

Європейське науково-технічне співробітництво виступає як загальний елемент, що в сучасних умовах є характерним для всіх основних тенденцій, властивих для розвитку європейських країн. Розв'язання багатьох проблем інтелектуалізації європейської економіки вимагає міжнародного об'єднання зусиль, що пов'язано з проведенням відповідних досліджень, використанням дорогого устаткування і взагалі з витратами, недоступними чи неприйнятними для бюджету окремо взятої країни, тому метою європейського наукового співробітництва є забезпечення доступу до міжнародного фонду знань, оскільки вирішення проблем, які через їх загальну для певної групи країн чи навіть для усього світу значущість мають потребу в міжнародній координації.

ЄС розвиває програми наукових досліджень в галузі інновацій у різних контекстах за стратегічними напрямками європейського розвитку на основі інтелектуального потенціалу і об'єднання національних інформаційних ресурсів країн ЄС. Основними є Рамкові програми 1984-2007 років і на період до 2025 року, реалізація яких здійснюється через численні проекти ЄС. Рамкові програми приймаються у формі законодавчих рішень ЄС і встановлюють на період своєї дії глобальні цілі діяльності ЄС в сфері наукових досліджень і технологічного розвитку, визначають систему пріоритетів і напрямки досліджень, правила і процедури виконання, загальні умови участі, запланований бюджет і розподіл ресурсів. Форми співробітництва в рамках таких програм включають міждержавну наукову кооперацію, координацію національних досліджень, проведення спільних наукових заходів.

Основний науково-технічний потенціал у країнах Європейського Союзу є національним надбанням, хоча обсяги (у фінансовому вимірі) робіт, оплачуваних державою, не перевищують 50 %. Разом з тим жодна держава не може цілком забезпечити економічні пріоритети щодо науково-технічного розвитку, оскільки форми і принципи національного фінансування досліджень, розробок і підтримки наукових установ варіюються залежно від характеру інноваційної діяльності і статусу проектів. Враховуючи реалії ХХІ ст., країни ЄС впроваджують стратегії прискореного розвитку інноваційної економіки як з метою виходу з глобальної кризи, так і з метою підтримки фінансової системи Європи з огляду на проблеми економічної стабільності, зокрема, південних та південно-східних країн Європи [9].

Здобутки України в науково-технологічній сфері в минулому і сучасному мають від'ємну складову: 1) Україна в рамках СРСР займала чільне місце у науково-дослідному секторі промисловості, а за інтелектуальним потенціалом посідала перше місце навіть в рамках СНД, що втратилося за роки незалежності з розпадом військово-промислового комплексу; 2) науково-технологічні розробки унікального характеру, як правило, патентувалися як спільні українсько-російські рішення, що зумовило правонаступництво Росії після розпаду СРСР на наукові винаходи України; 3) Україна вчасно не скористалася програмами участі у проектах наукового та інноваційного розвитку ЄС, що зумовило відставання української науки від загального наукового прогресу; 4) українська дипломатія в умовах становлення суверенної держави недостатньо використовувала науково-технологічне співробітництво як інструмент забезпечення зовнішньополітичних інтересів; 5) проте, незважаючи на об'єктивні обставини, можна стверджувати, що Україна за певними напрямками науково-технологічного розвитку має достатній потенціал для інтелектуального прориву в Європу. До речі, в Росії було прийнято важливий документ, який визначає основні напрями розвитку науково-технологічного розвитку – «Основи політики РФ у сфері науки і технологій до 2010 і на подальшу перспективу», яким постіндустріальні технології визначено як найвищий пріоритет Російської Федерації, а метою підвищення інноваційної активності було ухвалено також Концепцію інноваційної політики РФ (1998-2000), Федеральну цільову програму «Національна технологічна база» (2002-2006), проведено тендер на відбір 12 інноваційних проектів державного значення (2003-2009), які охоплюють пріоритетні напрями розвитку науки, технологій і техніки для провідних і перспективних напрямів економіки (інформаційно-телекомунікаційні, космічні, екологічні, біо- та нанотехнології, транспорт, енергозбереження) [6].

Для розвитку технологічного співробітництва в рамках Плану дій «Україна – ЄС» важливо повністю реалізувати Програму інвестиційного іміджу України, а також скористатися програмою «Європа і глобальне інформаційне суспільство», Сьомою рамковою програмою, інноваційною програмою ЄС і-2010 тощо, що сприятиме підвищенню наукового статусу держави, формуванню українського науково-технологічного та інтелектуального потенціалу, інтеграції України у світове технологічне та інформаційне суспільство [10].

Це можливо за умови зміни зовнішньополітичних пріоритетів (економізація політики, технологічні та інтелектуальні ресурси, підтримки науково-технологічного прогресу у промислових галузях та міжнародної кооперації; врахування науково-технологічної складової міжнародної політики як пріоритетної; необхідності адаптації дипломатичної діяльності до технологічних змін; розширення традиційних форм науково-технологічного співробітництва (урядові, міжвідомчі, кооперативні, міжнародні організації, технопарки, державно-приватні інноваційні партнерства). Практичне значення науково-технологічного співробітництва полягає у посиленні державної наукової, технологічної, інноваційної складової світового співробітництва, підвищенні рівня конкурентоспроможності української науки і технологій, просування на світових ринках українських інтелектуальних продуктів та послуг, зокрема, технопарків інституту Патона, Артемхолдингу (Київ), Хартрону (Харків), Південмашу (Дніпропетровськ) та ін.

Усвідомлення ролі МЗС України у підвищенні координації міжнародного науково-технологічного співробітництва сприятиме захисту національних інтересів, виробленню на рівні відповідних відомств та науково-дослідних установ оптимальних механізмів реалізації зовнішньої політики; протидії дискримінації зовнішньополітичних інтересів України, забезпеченню інтересів держави як в рамках СНД, так і в Європі (дискримінаційною щодо України можна вважати Директиву ЄС про заборону передачі нових технологій третім країнам); врахуванню потенціального попиту на інтелектуальні послуги України в країнах Азії, Африки, Латинської Америки, які є користувачами або виробниками нових ІКТ-послуг. Також

можна розширити функції дипломатичних представництв з науково-технологічного співробітництва за рахунок створення відповідних підрозділів, залучення інтелектуального потенціалу діаспори до реалізації національних інтересів України в країнах перебування дипломатичних місій, допомоги у патентуванні та ліцензуванні на міжнародному рівні, комерціалізації наукових вітчизняних досягнень на світовому ринку інтелектуальної власності.

Варто також переглянути міжнародні договори з науково-технологічного співробітництва з метою розширення їх тематики і географії, підтримки спільних досліджень в галузі закритих технологій (суперкомп'ютерні, лазерні технології, програмне забезпечення, телекомунікації, телеметрія), створення умов для науково-технічного співробітництва, зокрема визначити його форми і напрями, обмін вченими, інформаційними технологіями, розвинути спільні проекти наукових центрів, підтримати виставкову діяльність (нові промислові зразки), представити інтелектуальну власність на світовому ринку. Інноваційна складова має стати одним з пріоритетів зовнішньої політики та міжнародно-економічного співробітництва України: в політичному плані – це авторитет держави, в економічному – інструмент реалізації соціально-економічного розвитку країни, національному – інтеграція в глобальне співтовариство знань.

Список використаних джерел

1. Лахман Д. Влияние внешней политики и глобального экономического кризиса на международные отношения <http://www.aei.org/speech/100011>
2. Лапкин В. Политические предпосылки современного глобального кризиса и его возможные последствия на постсоветском пространстве <http://www.bigalta.com.ua/story/3202>
3. Новицький В. Інституціональне розширення в умовах кризи:реалії та імперативи <http://www.soskin.info/ек/2010/1-2/20104.html>
4. Макаренко Є.А. Глобальні сценарії розвитку людства: підходи та оцінки/ Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції /Відп.ред.С.О.Шергін/- К.:Центр вільної преси, 2009.— с.35-41
5. Роль инновационной деятельности,науки и техники в достижении развития в контексте глобализации.Доклад Генерального Секретаря ООН на ГА ООН,2008. <http://www.un.org>
6. Инновационные направления современных международных отношений Учеб пособие для студентов вузов/А.В.Бирюков,Е.С.Зиновьева,А.С.Крутскихх и др. Под ред.А.В.Крутских и А.Бирюкова.-М.,Аспект Пресс,2010.-295 с.
7. Геєць В.М. Інноваційність як чинник економічного прогресу. www.duep.edu/res/libes/1227/
8. Competitiveness and Innovation Framework Programme (CIP) (2007-2013) - http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/n26104_en.htm
9. Чечель О.М. Основні напрямки подолання сучасних економічних проблем у контексті виходу України з глобальної фінансової кризи// <http://www.economy-couter.ua/full-article/579>